

„NAGYON MELLÉJÜK KELLETT ÁLLNI AZ ÁLLATOKNAK!”
ADATOK A GYERMEKKORI LEGELŐHASZNÁLATHOZ ÉS
LEGELTETÉSHEZ A 20. SZÁZADBAN

Bevezetés

Borsos Balázs tiszteletére írt tanulmányomat többek között a *Fecskék és fruskák* ifjúsági könyvsorozat inspirálta, melynek *Száracsaklub* című részét magyar nyelvre először maga az ünnepelt fordította (RANSOME, 2010, 2014). Arthur Ransome angol író regényei olvasmányosan mutatják be, ahogy a szünidőt töltő gyermekek felfedezik a természetet, jelen esetben a norfolki lápos tóvilágot és az ott élő vagy tartózkodó embereket. A norfolki tóvilág szigeteit, partvidékét és vizeit bebarangoló gyermekek történetei jól példázzák, hogy hogyan lehet a természetet megszeretni, megismerni és elsajátítani egy olyan természettel szorosan összekapcsolódó életmódot és foglalkozást, melyet szülei vagy számukra példát mutató felnőttek végeznek, és akár a későbbiekben megélhetést is jelenthet számukra. A *Fecskék és fruskák* a hajózás példáján mutatja be a gyermekek természetben végzett munkáját, játékait, és azon keresztül a természet megismerésének tipikus helyzeteit és jellegzetességeit, melyek a gyermekkori pásztorkodás néprajzi irodalmában és a saját kutatásai eredményeimben is visszaköszöttek. A gyermekkori legeltetés, legelőn töltött idő és az idősebbektől való tanulás fontossága a pásztorrá válás folyamatában a törzsökös, több generációs pásztorcsaládokról és pásztorokról szóló írásokban szinte kivétel nélkül előkerül (LUBY, 1942, 59–61.; BÉRES, 2006; TAMÁS, 2009; TOMISA, 2019, 11.).² Számos történeti forrás és néprajzi tanulmány számol be arról is, hogy nemcsak többgenerációs pásztorcsaládok gyermekei kapcsolódtak be a legeltetésbe, hanem a jószágok őrzése egy viszonylag elterjedt feladata, munkája, vagy akár szórakozása is volt a nem pásztorcsaládból származó gyermekeknek is. A gyermekkori pásztorkodás 18–19. századi általános elterjedtségére utal Berzsenyi Dániel *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól* című művében, melyben a korabeli gazdálkodás és társadalom meghatározó tényezőjeként és a gyermekek legjellemzőbb feladataként említi a jószágok őrzését (BERZSENYI, 1833).³

¹ PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék.

² A pásztorkodáshoz szükséges gyakorlati és elméleti tudás, az érzelmi kötődések, valamint a társadalmi rendszer működésének megismerése már egészen a kisgyermekkortól megkezdődik. A gyermekek fokozatosan egyre felelősségteljesebb és nehezebb munkatípusokba kapcsolódnak be egy-egy idősebb pásztor, többnyire az édesapa irányításával. Hasonló belenevelődési folyamatról számol be a gyermekek vadásszá válásáról vadász családok esetében: SZEVEÉNYI, 2021.

³ „A magyar mezei polgár, mihelyt fia a szűrt, tarisznyát és baltát elbírja, ökrésszé teszi azt. Az ökrésség pedig abban áll, hogy a gyermek az apja vagy gazdája ökreit éjjel-nappal szanaszét legelteti, s mikor csak szeret teheti, azokkal lopat, azaz mások réjtjében és gabonájában ökreit jeltartja” (BERZSENYI, 1833).

A néprajzi tanulmányok közül kiemelném Kiss Lajos a *Szegény ember élete* és a *Szegény asszony élete* című munkáit, melyekben a szerző a Hódmezővásárhely környéki tanyavilág szegény családjaiba született gyermekek kényszerből, de sok örömmel is járó munkájaként mutatja be a pásztorkodást (Kiss, 1939, 4–36., 1941, 7–34.). Horváth István személyes élményekből is táplálkozó, a *Magyarózdai Toronyalja* című monográfiájában részletesen ír a legelőn játszott játékokról, továbbá azok szerepéről a legeltetésben és a pásztorkodásba való beletanulás során (HORVÁTH, 1980, 111–121.). Selmeczi-Kovács Attila pedig Balaton-felvidéki jószágőrző gyerekek feladatait és munkakörülményeit mutatja be (SELMECZI-KOVÁCS, 1995, 275–280.). Az egyik legrészletesebb leírást Gazda Klára 1980-ban megjelent *Gyermekvilág Esztelneken* című monográfiájában olvashatjuk a pásztorkodó gyermekek feladatairól, tudásáról, természethez fűződő viszonyáról, valamint életmódjukról, játékaikról, nehézségeikről és a munkavégzés körülményeiről (GAZDA, 1980, 77–92.). Deáky Zita 2015-ben megjelent könyvében részletes összefoglalást és elemzést nyújt a gyermekkori pásztorkodás helyzetéről a 19–20. századra vonatkozóan (DEÁKY, 2015, 173–190.).

A 20. század első felében a Kárpát-medence egyes tájain a gyermekek által végzett legeltetés, pásztorkodás meghatározóbb volt, mint a fogadott, hivatásos, felnőtt korosztályba tartozó pásztorok tevékenysége (SELMECZI-KOVÁCS, 1995; BÉKEFI, 2005, 105–109.).

Jelen tanulmányommal a pásztorkultúrával, tájtörténettel, etnobiológiai és természetvédelmi témákkal foglalkozó diskurzusokhoz kívánok hozzájárulni (MOLNÁR et al., 2009; MIHÓK et al., 2016). Írásomban a magyarországi fáslegelők, illetve erdei legeltetéssel kapcsolatos gyűjtéseim során elhangzott, gyermekkori legeltetéssel kapcsolatos, 1930–1980 közötti időszakra vonatkozó visszaemlékezéseket dolgoztam fel az alábbi négy témakör mentén:

1. Gyermekkori pásztorkodás;
2. Munka a legelőn;
3. Tanulás és játék a pásztorkodás során;
4. A gyermekkori pásztorkodás megszűnésének okai.

A kutatás módszertana és helyszínei

A kutatásom során alapvetően a fáslegelők használatára és az erdei legeltetés gyakorlataira vonatkozó adatgyűjtést végeztem. Ennek során az adatközlők részben saját indítástból vagy a témához kapcsolódóan, spontán osztották meg gyermekkori élményeiket,⁴ részben én tettem fel erre vonatkozó kérdéseket. 2005-től kezdődően Magyarország számos pontján készítettem félig strukturált interjúkat, elsősorban a Közép- és Dél-Dunántúlon, valamint a Beregben, Észak-Kiskunságban, a Körös-mentén és az Észak-középhegységben. Összesen 34 ember említette meg a gyermekkori pásztorkodást

⁴ Gyermekkoruknak elsősorban a 6-7 éves kortól 14 éves korig tartó időszakot tekintem, de előfordultak olyan esetek, ahol az adatközlők a 6 éves kortól fiatalabb vagy a 15-16 éves kori emlékeiket is még idesorolták.

a beszélgetések során, saját tapasztalatait vagy szülei, nagyszülei emlékeit megosztva. Az interjúalanyok többsége férfi volt, de nőekkel is készítettem interjút. A megkérdezettek életkora a beszélgetés idején 45–96 esztendő között volt, és a válaszaik az 1930–1980 közötti időszakra vonatkoztak. Az interjúk időpontjában a beszélgetőpartnerek foglalkozása: egykor vagy ma is állattenyésztéssel foglalkozó gazdálkodó, pásztor, természetvédelmi szakember és nyugdíjas orvos, vendéglátós és műszaki szakember.

Az adatközlők nevét nem jelzem, mivel nem mindenki járult ehhez hozzá. Az interjúkból származó szó szerint lejegyzett idézetek után lábjegyzetben a települést, a vonatkozó időszakot és az illető nemét tüntettem fel. Jelen tanulmányban a szarvasmarha, juh, kecske és ló legeltetésére vonatkozó adatokat dolgozom fel, míg a liba-, kacsá- és pulykaőrzéssel nem foglalkozom.

1. kép Legeltető gyerekek, 1953. Helyszín nem ismert.
Adományozó: Nagy Gyula, Fortepan képszám: 51831.

1. Gyermekkori pásztorkodás

Miért pásztorkodtak a nem törzsökös pásztorcsaládok gyermekei?

A gyerekek által végzett legeltetés leggyakoribb okaiként az adott térség, település legeltető állattartásának rendjét, a családon belüli munkamegosztást és a család anyagi helyzetét, valamint a gyermekek állattartás iránti nyitottságát és érdeklődését említették az adatközlők.⁵ A szegényebb sorsú családok gyermekei esetében jellemző volt, hogy

⁵ „Voltak az országnak olyan területei, ahol már annyira összezsugorodtak a közös legelők, hogy nem bírták el a falu egész tehéncsordáját. Az ilyen helyeken már tehenest sem fogadtak, gyermekekre bízta az állatok egész napi őrzését (pl. Őrség vidéke, Zala megye). De ahol volt tehenes, még ott is előfordult, hogy a gyermekeket elküldték az igazás miatt egész napra nem kihajtható tehenek

más jószágára vigyáztak (KISS, 1939, 1942).⁶ Interjúalanyaim alapvetően a család szarvasmarháját, lovát, esetleg birkáját őrizték.⁷ A rendszeres legeltetés mellett a fiatalabb jószágok (borjú, malac) legelőre való kiszoktatása is többnyire a jószágtulajdonos család gyerkeinek volt a feladata (lásd még: kiszoktatás):

„1938-ban már őriztem a teheneket, mert akkor a következőképpen volt: volt kanász, meg juhász, de csordás nem volt az én gyerekkoromban. Csordás nem volt, ezért akinek állata volt, az kihajtotta a legelőre. Nekünk 2-3 tehenünk volt és egypár ló, meg disznók és juhok. Akkor a gyerekek és az öregek őrizték a teheneket.”⁸

„Az az igazság, hogy még én is szoktam menni tehenet legeltetni. Van az a töltés, arra mentünk gyerekek, és legeltettük, mindenki a saját tehenét. Meg voltak kötvé pányvára, és játszottunk.”⁹

A gyermekek által végzett szarvasmarhaőrzés két szomszédos település esetében, de akár egy településen belül is különbségeket mutatható. A csordás fogadását a legelőterület mérete, illetve a közösség anyagi lehetőségei befolyásolták. A gyermekek által végzett legeltetésnek voltak előnyei (például a gyermekek plusz bevételt tudtak teremteni a munkájuk által, emellett beletanultak az állattartásba, közösségben voltak), de hátrányai is, mivel ez a legeltetési rend lényegében minden szarvasmarha-tulajdonos család esetében lekötött legalább egy embert:¹⁰ *„Marhával legeltettek, mindenki kü-*

őrzésére, legeltetésére” (BÉKEFI, 2005, 105.). Erre a Bakonyban magam is sok példát láttam. / „A Balaton-felvidék több településén is őrzőgyerekek legeltették a szarvasmarhákat, ha volt gyermek a családban, akkor ő, ha már kinőtt belőle, akkor szegényebb család gyerekeit fogadták meg a család állatainak a legeltetésére. Az egyéni legeltetés folytatására a táj és birtokszerkezet adott lehetőséget, amit a gyerekek nyújtotta „olcsómunkaerő” is ösztönzött” (SELMECZI-KOVÁCS, 1995, 275.). Gyerekek pásztorkodásáról lásd: Esztelnek (Románia, Kovászna megye) – GAZDA, 1980, 77–92.; Kalotaszeg, Nyárszó (Románia, Kolozs megye) – KRESZ, 1949, 27–32.

⁶ „A paraszti gyermekmunka köre, ideje és mennyisége sok mindentől függött, az egyes történelmi időszakoktól, a gazdasági folyamatoktól, az adott falusi közösségtől, a család szerkezetétől és gazdálkodásától, a gyermekszámtól, a gyermek korától és nemétől, az évszaktól, a család gazdasági tehetőségétől és réteghez tartozásától, a nemzetiségi és felekezeti különbségektől, valamint kényszerhelyzetektől, akár szülők egészségi állapotától vagy éppen valamelyik szülő hiányától” (DEÁKY, 2015, 121.).

⁷ „Moldvában ma nem minden településen van közösen használt legelő, s ahol van is, ott sem minden gazda használja. Elterjedt gyakorlat ugyanis a »kézből való legeltetés«, amikor is családonként egy-egy gyermek vagy öregember legelteti a lánkra, kötélre kötött vagy csak terelgetett marhát.” (HALÁSZ, 2007, 158.) / „Legjobb, amikor a családban volt olyan kisebb gyermek, akire rá lehet bízni a disznó legeltetését. Magyarfaluban is gyermekek őrizték a falu szélén. Külön disznócsorda nem volt.” (HALÁSZ, 2007, 278.) A kiskunsági szikes tavaknál a lovakat és marhákat volt, hogy a gyerekek itatták (HAVEL et al., 2016, 10.).

⁸ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

⁹ Saját gyűjtés, Bogyiszló, Tolna megye, 1950–60-as évek, nő.

¹⁰ Moldvában állatjólét szempontjából is előnyösebbnek tartották az egyéni, gyermekek és idősebbek által végzett legeltetést, mint a csordába való hajtást: „Úgy tartják, hogy az egyéni legeltetés ugyanis sokkal eredményesebb az állat szempontjából, mint a csordabeli, ráadásul olcsóbb is, ami egyre

lön-külön. Nem volt csorda, szomszéd községekben volt csordás. Az jobb volt, kevesebb embert kötött le.”¹¹

Az interjúalanyaim között többen is említették, hogy nem kötelességnek tekintették, hanem az állatok és a pásztorkodás iránti személyes érdeklődésből és a többi gyerekkel való időtöltés, játékok céljából kifolyólag kapcsolódtak be a legeltetésbe:

„Hát, hatéves voltam, akkor nem az iskolával foglalkozott az ember, abban az időben, nem volt kötelező az iskola. Megláttam, voltak ilyen régi juhászok, annyira tetszettek nekem a bárányok, hogy ameddig csak szemmel láttam elkísértem őket. Hát, azt apám megharagudott ezért, és akkor elszegődtetett egy ilyen paraszt bácsihoz, akinek volt egy pár darab birkája.”¹²

„Én másodikos vótam, már én tehénnel jártam, de negyedikes korom, addig a mamáéva, negyedikes koromba’ vót má’ saját tehenünk. Amit vettünk. Az nyócadikosig vót saját tehenünk.”¹³

Pásztorkodó gyermekek

A gyerekek 5-6 éves koruktól kezdve kapcsolódtak be a legeltetésbe, először idősebb gyerekekhez csapódva. Később saját maguk is felelőssé váltak 1-2, de akár 3-4 szarvasmarha vagy éppen egy kecskenyáj legeltetéséért: *„Amihelyt tudott menni. Hát amikor má’ rá lehetett bízni. Nyolc-, kilenc-, tízéves gyerekekre már rá lehetett bízni, hogy legeltesse.”¹⁴* A legeltetésben fiúk és lányok is részt vettek (HORVÁTH, 1980, 111.). Azokon a településeken, ahol nem volt megfogadva csordás, ott szinte az összes gyermek valamiféleképp bekapcsolódott a legeltetésbe: *„99%-a a gyerekeknek ez volt a munkája. Úgy szerettem!”¹⁵*

A gyerekek többnyire 14-16 éves korukig legeltettek. Ezt követően egy kisebb hányaduk továbbtanult, és elkerült a településről: *„1943 szeptemberében őriztük a teheneket és édesanyám üzent, hogy jöjjenek haza, mert elvisz Dombóvárra, a gimnáziumba fölvételre. És akkor otthagytam valakire a marháinkat, és hazamentem, és fölöltöttem, és így mentem be a fölvételre a gimnáziumba.”¹⁶* Akik helyben maradtak, azoknak is idősebb, tinédzser korúként már más feladatok jutottak a gazdálkodás rendszerében. Azok a gyermekek, akik hivatásos pásztorkodást folytattak, 14-16 éves korukra már többnyire elszegődtek bojtárnak.

Ahol több gyermek is egymáshoz közel legeltetett vagy akár egy legelőterületre hajtottak ki, ott összeverődtek és közösen legeltettek, játszottak és csibészkedtek:

fontosabb szemponttá válik. Ezért akinek munkára fogható gyermekei vannak, több állatot tud tartani, jobban tudja etetni őket, több tejt, jobb borjúra számíthat. „Akinek vannak gyermekei – mondja a magyarszéli csordát őrző vákár – az még hozza ide az ünöit, hanem viszi jobb helyekre, erdőszélekre, darabokra” (HALÁSZ, 2007, 163.) .

¹¹ Saját gyűjtés, Monoszló, Veszprém megye, 1940-es évek, nő.

¹² Saját gyűjtés, Tatárszentgyörgy, Pest megye, 1940-es évek, férfi.

¹³ Saját gyűjtés, Újfehértó, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, 1970-es évek, férfi.

¹⁴ Saját gyűjtés, Monoszló, Veszprém megye, 1940–1950-es évek, nő.

¹⁵ Saját gyűjtés, Monoszló, Veszprém megye, 1940–1950-es évek, nő.

¹⁶ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

„Mindig vót beszélgetőcimbora. Hát erre vótak nekik is bérletük, oszt akkor mi-
enké emönt erre egy darabig, föntrü mönt léfelé, az övéké gyüüt lénrü föfelé, oszt
vót egy határ, hogy eddig az enyim, addig a tied, oszt hun errü, hun arrü. Hát
oszt nem vót az, hogy véletlen a mienk átment az övére, hogy valami probléma
lött vóna, vagy az üvé erre gyüüt, mer' ezön nem vót problémánk sosé. Vót, mikó'
öt-hat kisgyerük is összeüt egy kupacba.”¹⁷

2. kép Gyerekek a legelőn, 1958. Helyszín nem ismert.
Adományozó: Kotnyek Antal, Fortepan képszám: 21701.

2. Munka a legelőn

A legeltetés időszaka, napirendje

A legeltetés időszaka a legeltetési és iskolai évkörhöz is igazodott. A gyerekek által végzett legeltetés a kötelező általános iskolai oktatás, illetve a hűvösebb-esős időjárás miatt elsősorban késő tavasztól kora őszig és a szünidőben folyt:¹⁸ „Az iskola az szent

¹⁷ Saját gyűjtés, Kunpeszér, Bács-Kiskun megye, 1950-60-as évek, nő.

¹⁸ Bölcskén a 20. század végén még előfordult, hogy a gyerekek legeltették a jószágokat a szünidőben (NAGY, 1995, 299.). A Balaton-felvidéken a gyerekek által végzett legeltetés időszaka attól is függött, hogy a gyermek a családból való volt-e, vagy úgy fogadták meg: „Az állatok egyéni legeltetése főképpen a nyári időszakra, az iskolai szünet idejére esett, különösen ott, ahol a családbeli

volt, oda menni kellett, csak szünidőben legeltettek.”¹⁹ Az iskolai időszakban az iskola végeztével, délután hajtották ki a jószágokat a gyerekek: „*Hát nem iskolaidőbe’. Hát a szünidőbe’, nyáron, meg hát az iskolaidő nekünk csak délig tartott. Akkor megírták a leckét, akkor este már lehetett menni.*”²⁰

A legeltetés napi időbeosztása jószágtól, településtől, itatási, delelési lehetőségektől és gazdától függően is változhatott: „*Reggel, akkor korán kellett kelni és akkor hajtottuk ki ezen a csapáson és legeltettük, 10-11 felé haza lehetett hajtani. Addig jól laktak és akkor megírtattuk őket. Délután 3-4 felé ismét. Delelni otthon deleltek az állatok, és akkor délután 4 felé, újból ki kellett hajtani és este, amikor besötétedett, akkor értünk haza.*”²¹

Legeltetési gyakorlatok és feladatok

„Nagyon melléjük kellett állni az állatoknak.”²² Ez az interjúrészlet jól összefoglalja a legeltetés gyakorlatát és az ahhoz kapcsolódó feladatok összességét. A gyermekeknek a tapasztalt felnőttekhez hasonló odafigyeléssel, határozottsággal és gyakorlattal kellett a jószágot őrizniük, valamint gondoskodniuk arról, hogy a nap végén az állatok jóllakottnak és egészségesen térjenek haza. A legeltetés során a gyerekek egyik legfontosabb feladata az volt, hogy megakadályozzák, hogy a jószág a számára tiltott területekre tévedjen, és ott a legelésével vagy taposásával kárt okozzon.²³ A szabad legeltetés mellett jellemző volt, hogy a rájuk bízott jószágokat pányvára kötötték vagy kötélen vezették:²⁴

„*2-3 tehenet, a borjakkal együtt 5-6 darab [legeltetett egy gyerek]. És akkor azt kihajtottuk a csapáson a faluból, volt egy széles út, amin legeltetni is lehetett és ahol nem tettek kárt az állatok a természetben. Azon hajtottuk ki a marhákat és a legelők elég nagyok voltak, a Bükkös és a lapos-völgyi rész. Volt közelebb és távolabb.*”²⁵

„*Még iskolába se jártam akkor még [de hajtottam ki a marhákat]. A marhák tudták, hogy merre mennek, és ki a Bükkösbe, a Nyárad-tetőre hajtottuk, odáig nem is volt semmi baj, de amikor látták, hogy nem az öregapám van velük, akkor*

gyerek látta el ezt a feladatot. Ezzel szemben az elszegődött őrözőgyerekek már Szent György-naptól (április 24-től) minden nap ki kellett hajtania az állatokat egészen október végéig, Simon Júdás napjáig (október 28-ig)” (SELMECZI KOVÁCS, 1995, 277.).

¹⁹ Saját gyűjtés, Magyareregny, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

²⁰ Saját gyűjtés, Szátok, Nógrád megye, 1960–70-es évek, férfi.

²¹ Saját gyűjtés, Magyareregny, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

²² Saját gyűjtés, Monoszló, Veszprém megye, 1930–40-es évek, nő.

²³ Az esztelneki gyerekek pásztorkodásának feladatai, és az ahhoz szükséges tudás is ezt tükrözi: „A gyermek pásztortól a szülők elvárták, hogy »az állatot ismerje, ne verje, jól etesse, vadtól megőrizze, és pontos számban hazaadja«. Állatfajonként ez a munka őrzőjét részben azonos, részben eltérő feladatok elé állította. Ismernie kellett az állat igényeit, s a szerint terelnie a szabad legelők megfelelő részére. Ez a gyermeknek is érdeke volt, mert így kevesebb dolga, több ideje jutott a játékokra, szórakozásra” (GAZDA, 1980, 78.). Szintén Gazda Klára írja le, hogy a gyerekek gyakori tilosban legeltetése miatt 1849-ben betiltották az egyéni legeltetést (GAZDA, 1980, 80.).

²⁴ Egyéni legeltetés esetében háromféle típust különböztetnek meg Moldvában: kötéllel, anélkül, vagy csoportosan (HALÁSZ, 2007, 163.).

²⁵ Saját gyűjtés, Magyareregny, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

fogták és bementek a búzába, és akkor jött a kanász, és sírtam, és megijedtem. Ez nagy szabálysértés volt, hogy a jószágait valaki beengedte a búzavetésbe aratás előtt. Azok segítettek kihajtani és hazahajtani a marhákat.”²⁶

3. kép Kötéllel legeltető gyerekek, 1956. Csobánka.
Adományozó: Keveházi János, Fortepan képszám: 197374.

Kiszoktatás

A rendszeres napi legeltetésen kívül gyakori volt az alkalmi részvétel a fogadott közösségi pásztor mellett, amikor a családnak a fiatal, legelőn még nem járt borjait, malacait szoktatták ki a legelőre:

„Akkor 80%-ban mangalica disznók voltak, nem voltak olyan szaporák, mint ezek a kese disznó. Max. 3-4-5, sőt volt egyszer nekünk egy anyadisznó, kettőt ellett. Legalább két hétig szoktattuk ki. Ötkor hajtott haza a sertéspásztor, előtte nekünk már fél 3-kor; gyerekeknek, el kellett menni [a legelőre]. Minden malacot megismert, legalább 100-150 malac volt. 6 hetesig, meg voltak jelölve. Minden gazda megjelölte vagy kék színnel vagy piros színnel őket, vagy egy pontot, vagy két helyen.

²⁶ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–1940-es évek, férfi.

A pásztor nem engedte, hogy bemenjünk [a jószágok közé]. Elég nagy legelőn szétterültek, kihajtotta a kismalacokat. Nem jó munka volt a gyerekeknek, mert nyáron mikor meleg volt, a disznó csak belement a sárba, belement a pocsolába és akkor elszaladtak a bokrok közé. Ez ment másfél hétig, két hétig, hogy kimentünk a malacokkal, utána itt a ház előtt vártuk őket. [...] Tehenet könnyebb volt szokatni.”²⁷ / „Jaj igen, a kiszoktatás az nagyon jó volt. Amíg süldők voltak, addig menni kellett utánuk. Mert nagyon sokan, ugye, nem akartak oda menni és akkor megfordultak, és akkor, na uccikálj vissza, a szegény kondás nem bírt ennyi állat után szaladgálni, és egy hétig is volt, amikor voltam olyan sűrűn, meg két hétig szokatni kellett, hogy mennem kellett vele, ha tetszett, ha nem, teljesen fel az erdő széléig. [...] Kukoricát kellett vinni nekik, és akkor rázni kellett nekik ilyen kis edénybe, és akkor mindig dobtunk nekik, hogy ne forduljon vissza, hanem jöjjön utánunk.”²⁸

Legelőpucolás

A gyerekeket a legelőpucolásba, tövisirtásba is bevonták. Volt, ahol fizettek is érte nekik, de volt, ahol a családi, közösségi munkamegosztás keretében vettek benne részt. A legelőpucolás során a gyerekek megtanulták a legelőgondozás módját, megismerték a legeltetés szempontjából problémát jelentő szúrós növényeket és a legelőhöz kapcsolódó közösségi munka rendszerét:

„Olyan '64 körül, 8-10 évesen, már akkor nekünk kellett mennünk, mondom, ezt a tavasszal volt ez a tövisirtás, hogy ugye az állatok normális legelőre menjenek ki, hogy ne szúrja őket össze. Megszervezték, akiknek állatai jártak ki, azokat kötelezték. Meg volt, hogy 1-2 napot el kell menni, minden családból, ahonnan állatok járnak ki. Hát reggel összegyülekeztünk, kimentünk, és elindultunk egy részen, és amikor azt mi befejeztük, a következő onnan kezdte. Végig kellett ezen a legelőn menni. Ahol nagyon tövis volt, akkor férfiak is voltak velünk, nem csak mi gyerekek, általában ezeket a kisebb töviseket, azokat a nagyon szúrósak, azokat ki kellett szedni. Kapával vagdaltuk ki, és akkor az elszáradt és összeszedték utána.”²⁹

A felelősség öröme és nehézsége

A gyerekek által végzett legeltetés nehézségét és örömét is a felelősség, a szülői felügyelet hiánya, a barátokkal való közös játékok, a csibészkedés jelentette leginkább. Az interjúalanyok nehézségként emelték ki az állatok odafigyelést igénylő őrzése mellett a korán kelést, valamint az esős, viharos időjárást:³⁰ „Volt olyan, hogy az öreganyám, nem szerettem felkelni, mert később aztán már nem szeretett annyira menni az ember; de hát

²⁷ Saját gyűjtés, Zirc környéke, 1950-es évek, nő.

²⁸ Saját gyűjtés, Cserépfalu, Borsod-Abaúj Zemplén megye, 1960–70-as évek, nő.

²⁹ Saját gyűjtés, Cserépfalu, Borsod-Abaúj Zemplén megye, 1960–70-as évek, nő.

³⁰ Az időjárás viszonyosságoknak a legeltető gyerekek ugyanúgy ki voltak téve, ahogy a felnőtt pásztorok. Gazda Klára Eszternek esetében is leírja, hogy gyakran betegedtek meg a pásztorkodó gyerekek (GAZDA, 1980, 78.). „Rossz időben kevésbé volt kellemes az őrzés, de minden időben menni kellett, esőben, sárban, szélben egyaránt. A pásztor fázott, különösen, ha mezítláb járt. Ha megázott, akkor »a jó Isten megszáraztotta«” (GAZDA, 1980, 85.).

*kellett. Kiszogám, kiszogám, hogy is mondta, a kodis már a hetedik faluban jár vagy már harmadikban, és te még alszol! És akkor föl kellett kelni és hajtani a marhákat, szerettük is őket, és azok is minket.*³¹ Emellett bonyodalmat okozhatott az is, amikor felnőtt emberrel kerültek szembe legeltetés közben, például amikor tilosba hajtottak, és elkapta őket a csősz vagy az erdész: *„Amikor bombázások voltak és repülőket számoltuk meg, amikor az amerikai és angol gépek mentek itt Egregy fölött, akkor féltettük az állatokat, és akkor az erdőbe is behajtottuk. [...] De az erdész kifarancsolt onnan.*³²

3. Tanulás és játék a pásztorkodás során

Felnőttekkel való találkozások a legeltetés során

Az egyéni legeltetés rendszerébe a gyerekek mellett az idősebb, többnyire nagyszülői nemzedék tagjai is becsatlakoztak.³³ Az idősek a rájuk bízott jószágok felügyelete mellett a gyerekeknek is tudtak segíteni a nehezebb helyzetekben, sőt tanítani is tudták őket

4. kép Bogyiszlói Általános Iskola Kasztó-projektjének keretében az egykori községi legelőn általános iskolások hallgatják az egyik osztálytársuk nagypapáját, Nyúl Ferencet a legelőhöz kapcsolódó gyermekkori élményeiről és csínytevéseiről 2016-ban. Fénykép: Varga Anna.

³¹ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

³² Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

³³ „A moldvai legeltető állattartásban a gyermekeknek, mellettük pedig az öregeknek megkülönböztett szerepük van, lévén ők azok, akik erre úgymond »ráérnek«, s a feladat nem igényel számottevő fizikai erőfeszítést. A csángó közösségekben a gyermekek és az öregrendű emberek »megbecsülése« jórészt a marhák egyéni »kézből való« legeltetésében játszott szerepükön alapszik” (HALÁSZ, 2007, 162.).

gyakorlati tapasztalatok megszerzésén vagy narratív történetek elmesélésén keresztül. Ezek a beszélgetések az öregek és a gyermekek számára szép élményként maradtak meg: „*Öregekkel voltunk, akik meséltek, meg csibészésre tanítottak minket. [...] Öregek nagyon élvezték, beszéltek első világháborús dolgokat, nótákat, falusi pletykákat. Szép volt!*”³⁴ Az idősebb korosztály mellett a legeltetés alkalmával a gyerekek egyaránt megismerték a településük határában dolgozó felnőtteket, csöszöket, erdészeket, vadászokat, amellett, hogy a közösségi jellegű munkák végzése során az egész közösséggel is valamilyen formában kapcsolatba kerültek.

Tanulás, belenevelődés a legeltetésbe

A gyerekek a legeltetéshez szükséges ismereteket és képességeket nemcsak a legelőn dolgozó pásztoroktól vagy felnőttektől sajátították el, hanem fontos részét képezték a saját tapasztalatok, megfigyelések, illetve a többi, legeltetést folytató gyerektől való tanulás is:³⁵ „*Szomszéd Pannika, 5-6 évvel idősebb volt, amikor az hajtott ki, akkor velem mentem. Elengedtük az összes állatot, látták, hogy nem félek és segítettem, magyarázták. Azt tudni kellett, hogy kutyát nem lehetett kivinni a vadak miatt. Csak bottal mentünk.*”³⁶ / „*Belenevelődött a gyerek, mer’ többen voltak. Most egy idősebb az már tudta, hogy hogy van, akkor a kicsi is megtudta.*”³⁷

A legeltetéshez szükséges tudáselemek között a jószágnak, a tájnak, a falu határának, valamint az élővilágnak az ismeretét, továbbá a legeltetés gyakorlatát említették. A legeltetéshez hozzátartozó és nélkülözhetetlen készségnek tartották a felelősségvállalást és az odafigyelést.³⁸ A tehén legeltetése közben a gyerekek megfigyelték a jószág táplálkozási preferenciáját, viselkedését: „*Hát, ami olyan vót, a fálevelet jobban megették. Az akácfálevelet ha tanátak. Vagy az úton mentünk végig. Mer’ vót egy nagy gypes út, azon is járkáltunk, ott is csak az alj, hát a növényt ették, a füvet, ilyesmit.*”³⁹

A legeltetett területtípusok és a „jó legelő” ismérvei

A legeltetett területtípusok között az ősgyepes legelőt, fáslegelőt, erdőt, mezsgyét, csatornapartot, gátoldalt, kaszálás utáni kaszálórétet, tarlót is említették az interjúalanyok:⁴⁰ „*Van az a töltés, arra mentünk gyerekek és legeltettük mindenki a saját tehenét.*

³⁴ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

³⁵ „A gyermekek rokonaik, testvéreik társaságában már kiskorban kezdtek pásztorokodni, hogy szokjanak. Először csak az állatok térítését bízták rájuk” (GAZDA, 1980, 77.).

³⁶ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

³⁷ Saját gyűjtés, Szátok, Nógrád megye, 1960–70-es évek, férfi.

³⁸ „A felelősségvállalást, a felelősség érzetét is igen korán meg kellett tanulniuk, különösen a szegény családok gyermekeinek. [...] Hamar megtanulták, a nemfigyelésnek, a nemtörődomségnek nagy ára és súlyos következményei lehetnek” (DEÁKY, 2015, 129.).

³⁹ Saját gyűjtés, Újfehértó, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, 1970-es évek, férfi.

⁴⁰ A magyarózdai gyerekek a legeltetés során érintett élőhelyeket az alapján ismerték meg, hogy melyik játékot milyen típusú területen lehet a legjobban játszani (amellett, hogy melyik terület milyen a legeltetés szempontjából). „A nyilast csak nyirkos talajon lehetett játszani. A játék, amely a hajdani közföldek kinyílzásának a lemásolása, kítűnő terepismereti gyakorlat volt ahhoz, hogy a későbbi nagyállat pásztorra éjjel, vaksötétben is tájékozódni tudjon a terepen” (HORVÁTH, 1980, 111.). „Voltak játékok, amelyeket csak lapályon, volt, amelyet csak marton lehetett játszani” (HORVÁTH, 1980, 114.).

*Meg voltak kötve pányvára és játszottunk.*⁴¹ / „Behajtottuk erdőbe, és ilyen sást legeltek, ilyen ahol nem volt bokros erdő, hanem ahol lábás erdő volt, megvolt a korona, lábás erdő aljába fölzaporodott, és ezt is megette a jószág. De az erdész kiparancsolt onnan.”⁴²

Az egykor az ország különböző pontjain legeltető interjúalanyok egybehangzó véleménye, hogy az volt a jó legelő, ahol szabadon és önfeledten tudtak játszani, miközben a jószágok is nyugodtan legeltek, és minimális volt az esélye annak, hogy valami bajuk essen (árokba essenek) vagy tilosba tévedjenek:⁴³ „Kiskúti völgybe ’szeptember, kezdtek sárgulni a levelek, volt búzavirág, amit legeltettek a tarlón. Meg a lucernát, ha azt is éppen valaki nem vitte el, azt is megette a jószág, és akkor nem kellett őrizni, csak játszottunk, csibészkedtünk és nem volt autóforgalom.”⁴⁴

Természetismeret és táplálkozás

A legeltetés során a természetben töltött idő, az idősebbektől való tanulás lehetősége észrevétlenül járult hozzá a gyerekek természetismeretének gazdagodásához. Az interjúban konkrét növény- és állatfajokat azok gyűjtése, vadászata, fogyasztása kapcsán említettek. Az ehető vadnövények, gombák és tojások gyűjtése, apróvadak, madarak vadászata is mind hozzátartozott a gyerekek legelőn végzett tevékenységeihez.⁴⁵ Inni a kútból vagy forrásból tudtak. Ennivalónak otthonról a gyerekek többnyire zsíros kenyeret, kolbászt, szalonnát, almát vittek magukkal, melyet a legeltetés során gyűjtött ehető dolgokkal (például kukorica, gomba, erdei gyümölcsök) egészítettek ki:

*„Vászontarisznyába vittük egy kis eledelt, kolbászt, hurkát, almát. Meg kint is szedtünk ezt-azt. Kukoricát szedtünk, meg krumplit ástunk ki, és tüzet raktunk, és azt sütöttük, szalonnát csorgattunk. Meg verebet lőttünk csúzlival, és azt akartuk megsütni.”*⁴⁶ / „Hogyne. Mentünk. Akkor még ürge is volt. Most már nincs... Mentünk ürgézni. Vadszamócát szedtünk, földi epernek is mondják ezt a nemesítettet. Hogyne. Gombázás, ott tanultuk meg.”⁴⁷ / „Vadcsereznyét szedtük. Gyerekkoromban mindig mentünk, vittük az edényt. 4-5 l tejeskannát, tudtuk melyik fa

„Tiriboj. Ezt a játékot a mart élére ülve játszottuk. A játékhoz csak a nagyállatok őrzéséhez használt botjaink voltak alkalmasak” (HORVÁTH, 1980, 118.).

⁴¹ Saját gyűjtés, Bogyiszló, Tolna megye, 1950–60-as évek, nő.

⁴² Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

⁴³ Megerősítik mindezt a moldvai tapasztalatok is: „Nyisztor Tinka gyermekkorában sokat járt oda tehennel, s így emlékezett a helyre. »Jaj, de jó volt ott a Littyekbe, mikor a tehennel mentünk oda legeltetni a hatvanas évek elején. Ott igen kaszálóhøj volt, mert az ety hatalmas völgyszerűség, körbe kerek az a tató, s ott vot a határ eszkorciéniak felé és soká el lehetett látni szemvel. S a közelbe nem-vót törökbúzás, meg ijesmi csak a legelő. A tehényeket el lehetett engedni, sakkor oszt ment a jáccás«” (HALÁSZ, 2007, 166.).

⁴⁴ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

⁴⁵ Az esztelneki pásztorkodó gyerekeknek is kedvelt foglalatokodása volt az ehető vadnövények és a gomba gyűjtése, fannedvek csapolása, madarak elejtése és elfogyasztása (GAZDA, 1980, 82–83.).

⁴⁶ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

⁴⁷ Saját gyűjtés, Salgótarján-Kishartyán, Nógrád megye, 1950–1960-as évek, férfi.

*a nagyobb szemű. Ropogós cseresznye, az mindig nagyobb és volt a hagyományos vadcsesznye, ami akkora, mint a borsószem. Jó ízű volt, meg lehetett enni.*⁴⁸

5. kép Fáslegelők élővilágával és legeltetéssel való ismerkedés a Fenékpusztai Madárgyűrűző táborban, 2016. Fénykép: Varga Anna.

Játékok és őrzésen kívüli tevékenységek a legelőn

A gyermekkori legeltetéssel kapcsolatban kivétel nélkül előkerült, hogy a legeltetéssel töltött időt alapvetően a játékok határozták meg: „*Hát így gyerekek, hát mikor mink gyerekek voltunk, hát egy-két tehén. De hát többen voltunk, és akkor mentünk, és ott játszottunk, meg hülyéskedtünk.*”⁴⁹ A játékok idejére előfordult, hogy őrszemet választottak maguk közül, hogy a jószágok nehegy a tilosba tévedjenek, vagy valami baj történjen.

A játékok mellett a kézművesség is jelen volt a gyermekek foglalatosságai között. A legelőn a lányok több helyen is kötöttek, kézimunkáztak, míg a fiúk faragtak, ostort készítettek:⁵⁰ „*Lányok kihajtották a teheneket és vittek magukkal kiskosarat és kötöttek ott.*”⁵¹ „*Hát én példájú sokat kézimunkáztam, meg olvastam. A többiek mög vót, amelyi-*

⁴⁸ Saját gyűjtés, Olaszfalu, Veszprém megye, 1950–1960-as évek, férfi.

⁴⁹ Saját gyűjtés, Szátok, Nógrád megye, 1960–70-es évek, férfi.

⁵⁰ Mezőcsávási gyerekekről ezt írja VERESS (2009, 109.): „A falusi gyermekek kedvenc munkája s egyben szórakozása az állatok legeltetése, őrzése volt. Ilyen alkalmakkor készítettek fűzfavessző héjából a tilinkót és a sokféle sípot.” Magyarózdton: „Mi fiúk füvekből négy-, hat-, nyolcágú »szíj-ostort« fontunk bonyolult, díszes fonással” (HORVÁTH, 1980, 111.).

⁵¹ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

kek sakkoztak a nagyobbak. Oszt úgyé, elmúlt az idő. Égyik nap mönt a másik után.”⁵² A játékok között sok már a csibészkedés kategóriájába esett veszélyessége vagy tiltott volta miatt.⁵³ „Voltak olyan verekedős tehenek, akkor azokat összetereltük, hogy verekedjenek, kié erősebb, tetszik tudni! S ilyenkor nagy harci kedvükben belelőkték valamelyiket egy gödörbe, akkor volt a probléma. Ez jó is volt, meg munka is volt. Ez kemény volt!”⁵⁴ A legelőn játszott játékok közül kedvelt volt a fogócska, a bújócska, a bunkerépítés és sokféle bottal való ügyességi játék, melyeknek a játék mellett más szerepük is volt, mint például pásztorra való beavatás vagy egymás ugratása, megviccelése is:⁵⁵

„Kint játszottunk. Volt egy, ami a beavatás volt, a béreseknek, mert úgy hívták azokat, akik kihajtották. Nem gazdasági értelemben nevezték így, hanem akik az állatokra vigyázott az volt a béres. Az abból állt, hogy kis nyulast játszottunk, friss marha trágya mögé oda ült valaki és széjjel tette a lábát és egy kabátot terített a térdeire, lábaira. És akkor a kisnyúl, a kezdő béres, ha odaült, akkor nem lehet bántani, már és amikor odament a kezdő bérés, akkor a kabátot elrántotta és beleült a marhatrágyába, és akkor persze ennek sírás lett a vége. De ez ilyen avatásszerű volt a kezdő béreseknek. Másik a döckezés volt. Amikor a pásztorbotot, amit faragtunk, mogyorófából azzal így játszani kellett, és amikor azt leütötte az ember, akkor milyen messzire megyen el, így bukfencezett a kerék. És akkor kinek minél messzebb ment. A barálás, pedig rá kellett dobni bizonyos messziről, egy másik botra a saját botunkat.”⁵⁶

⁵² Saját gyűjtés, Kunpeszér, Bács-Kiskun megye, 1950-60-as évek, nő

⁵³ Az esztelneki és a moldvai gyerekek is hasonlóan töltötték el a legeltetés közbeni időt: kézművesedtek, játszottak, verekedtek, egymást ugrattatták (GAZDA, 1980, 85.; HALÁSZ, 2007, 165–166.). „A gyermekek megkülönböztetett szerepe a szarvasmarha egyéni legeltetésében együtt járt a fiatalok bandázásával, nagy játszások voltak, olykor verekedések is történtek. Klézsán – mint Benedek H. János, 1997 – írja minden két-három marhára jutott egy gyerek, mert általában gyermekek csoportja őrizte a csordát. Közben a fiúk botokat, játékszereket faragnak, a lányok néha már kötnek is vagy együtt játszanak.” / „Magyarfaluban jó szórakozást jelentett a közös legeltetésnél valamelyik gyermektársuk marhájának megbogarztatása” (HALÁSZ, 2007, 165–166.).

⁵⁴ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

⁵⁵ HORVÁTH István (1980) magyarózdai személyes élményeiből kiindulva fogalmazza meg, hogy ezek a legelőn játszott játékok nem csupán a szórakozás eszközei voltak, hanem észrevétlenül tanították meg a vadászatra, a ragadozók elleni védelemre és a jószágok terelésére a játék résztvevőit: „Hogy hova mutatnak a múltba vissza ezek a botokkal játszott pásztorjátékok, azt már csak az aprólékosabb, elmélyültebb kutatás tudná felfedni. Számomra egy dolog bizonyosnak tűnik és pedig az, hogy ezek a játékok is többek voltak, mint csupán csak játékok. Ha nagyállatot meg akartunk téríteni, s futásnak eredt, nehezen vagy sehogy se érhattük volna utol. De az elhajított bot meg is előzte. Ha eléje hajítottuk, megtorpant és visszafordult az állat. Jómagam is, bár csökkent látású voltam, a hajításnak olyan fogásait tudtam, hogy ha akartam, botvéget dobtam, vagyis a botom kis végével érte a marhát, vagy más fogással, hosszában huppant oldalához a bot, s úgy is dobtam, hogy az állat gerincén siklott végig keresztben a bot és egyszerre érte hátulról a marha két szarvát. Tehát meghatározott célja is volt a hajítás gyakorlásának. Inaskodó mesterség-tanulás volt. S valószínűleg a terelés, a vad ellen való védekezés mellett a vadászatban is hasznára vált a célba dobás pásztorködő, régi eleinknek” (HORVÁTH, 1980, 119.).

⁵⁶ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

Ezek a játékok gyakran a pásztoréletre vagy a felnőttlétre való felkészülést szolgálták:

„Aztán volt olyan, hogy ilyen háromlábú fát kitettünk, botokkal azt kellett eltalálni, és azt úgy hívták, hogy kecskepásztor, aki ha ledőlt, akkor föl köllött állítani. De aki eldobta a botját, annak ki kellett hozni a botot. És aki nem tudta kihozni, azt így leszúrta az a pásztor, akkor ő volt a pásztor. Hát így futkároztunk, hogy az izomzat, a tüdő, meg a szív fejlődjön, úgyhogy ne okozzon későbbiekbe' gondot az, hogyha valaki megzavar, és futni kell.”⁵⁷

6. kép Nagybjajomi Általános Iskolások pásztorjátékokat játszanak Nagybjajom határában, a Szennai Skanzen Szabadtéri Múzeum *Pásztorok nyomában* című projektje keretében, 2018. Fénykép: Varga Anna.

4. A gyermekkori legeltetés megszűnésének okai

A legelők eltűnése, illetve államosítása, ezzel párhuzamosan az állatállomány csökkenése eredményezte a gyermekkori legeltetés szinte teljes megszűnését az 1960–70-es évekre az interjúalanyaim elmondása alapján.⁵⁸ Mindehhez a családi munkamegosztáson alapuló gazdálkodás visszaszorulása, a táj elnéptelenedése is hozzájárult:⁵⁹ „*Hát má' akkor*

⁵⁷ Saját gyűjtés, Szátok, Nógrád megye, 1960–70-es évek, férfi.

⁵⁸ Kalotaszegi Nyárszó esetében a 20. század elején a gyermekkori pásztorokodás megszűnésének hátterében a gazdálkodás megváltozása állt: „A legeltetésnek ez a rendje 1911-ig tartott, amikor közös községi csordást fogadtak, mert a gazdálkodás belterjesebbé fordulásával, az addig parlagon hagyott földek feltörésével szükség lett minden munkaerőre: az eddig marhával elfoglalt fiúgyermekeknek is segíteniük kellett ezentúl a földművelésben.” (KRESZ, 1944, 145.) Bölcskén a 20. század végére a gyerekek inkább a házikedvencek gondozását végezték a haszonállatokkal szemben (NAGY, 1995, 299.).

⁵⁹ A gyerekek egyéni pásztorokodásának a visszaszorulását a téveszesítés következtében megváltozó családi munkamegosztás, és a különjáró állatok őrzésének megszüntetése idézte elő Esztelneken is. „Az mtsz megalakulása óta a gazdaság marháit a hivatásos pásztorokra bízott vérsi csordában,

szűnt meg, itten má' nincsen gyerek erre a környékbe'. Itten má', hát van tőzsgyökeres lakos én vagyok, meg itt a szomszéd, ez is a falubú jár ide ki a tehenekhő'."⁶⁰

Az egykor pásztorokodó gyermekek közül van, aki számára ez gyermekkori emlék maradt, és az élete során az állattenyésztés később nem játszott fontos szerepet, de van, akiből pásztor lett, és a mai napig is legeltet.

Záró gondolatok

A néprajzi szakirodalom és az interjúk során gyűjtött adatok is felhívják a figyelmet arra, hogy a gyermekek pásztorokodásban való szerepvállalásának figyelembe vétele megkerülhetetlen (DEÁKY, 2015, 174–190.). A gyermekmunka kapcsán számos gondolat felmerül, mind a nevelésbeli jelentősége és mind az etikai oldalról, és ezek ellentmondó tapasztalatairól is, melyekről a 17–18. századtól kezdődően számos szakíró beszámolt (DEÁKY, 2015, 27–50.).⁶¹ Ugyanakkor a pásztorvilággal kapcsolatos diskurzusokban csak ritkán jelennek meg a nem pásztorcsaládba született gyermekek. Végül érdekes kérdés az is, hogy a gyermekek ilyen mértékű és jellegű munkavégzésének milyen szerepe volt a természetismeret, a tájhoz és a közösséghez való kötődés kialakulásában. WHITE (1996, 171–185.) felhívja a figyelmet arra, hogy a természetismeret és természet iránti felelősség létrejöttében nagyon fontos, hogy ne csak „látogatóként” legyünk jelen, hanem valamiféle munkát végezzünk a természetben. Ezáltal tud szorosabb kötődés kialakulni. Erre épül az utóbbi években egyre népszerűbb élménypedagógia módszertana is, melynek fontos részét képezi a természetben végzett valamiféle aktivitás, cselekvés, és a kaland (MICHL, 2007; VARGA, 2020). A természeti erőforrások ismerete, ahogy a hivatásos pásztoroknak, úgy alapvető szükséglete volt a gyermekként pásztorokodóknak is. Ennek a gyakorlati szempontból fontos, a tájjal, a területtel kapcsolatos hagyományos ökológiai tudásnak a kialakulásában fontos szerepet játszott a természetben töltött idő, a játékok révén megszerzett tapasztalatok, valamint az idősebbek tanítása (TIAN, 2018, 170–186.). A közös legeltetések, az ezzel együtt járó közös játékkalkalmak hozzájárultak

a magán kézen levők pedig a hazajáró csordában legelnek. Különjárók nincsenek, csak a csordából munka miatt kimaradt állatok, ezeket őrzik még gyermekek, amellet a bárányokkal megy még ki egyikét kisfiú, és néha télen még meg járatták a juhokat. A külön járó pásztorokodás fogalma tehát hova tovább a múlté” (GAZDA, 1980, 91.).

⁶⁰ Kunpeszér-tanyavilág, Bács-Kiskun megye, 2010–2020-as évek, nő.

⁶¹ „A 20. század első évtizedéig a magyar tudományos gondolkodásban sem került előtérbe a falusi, mezővárosi gyermekek munkája” (DEÁKY, 2015, 44.). „A pásztorokodásról már sokkal kritikusabban írt, mert nem csak az orvos szemüvegén át nézte a kérdést. Úgy látta, hogy bár a gyerekek már zsenge koruktól ki vannak téve az időjárásnak, a közlegelők hiánya miatt nagy területeket kell bejámiuk, ugyanakkor egészség és fejlettség tekintetében kiemelkednek a többiek közül. A jellemük azonban sérül, mutatott rá Chyzer, mert a korai szabadság féktelenségbe csap át, a fiúk durvák nyelvben és szokásokban, unalomból is lopnak, elhagyott tanyákat rombolnak és kifosztanak, még szándékosan is sok tüzet okoznak. A vidéki tanítók szerint ők az iskola rémei, rossz hatással vannak a többiekre. A nemi életükre is hat az állatok párzása. Igazságügyi szakértő szerint a nemi bűntettek 80%-át pásztorok vagy azzal foglalkozók követik el – foglalta össze Chyzer a pásztorgyerekekről való ismereteit” (DEÁKY, 2015, 45.).

a gyermekek szocializációjához és a közösség formálódásához (HORVÁTH, 1980, 111–121.; ANDRÁSFALVY, 2019, 62–79.). Fontos hangsúlyozni, hogy mind a szakirodalom, mind a gyerekkori legeltetés kapcsán készített interjúk narratívái is elsősorban a pozitív és örömteli emlékeket emelik ki. Ugyanakkor minden esetben előkerültek a legeltetés során felmerülő nehézségek is, melyek megegyeznek a hivatásos pásztorok által is számontartott problémákkal (időjárási viszontagságok, tilosban való legeltetés kockázata, jószág lesérülése, többi gyereknek vagy akár felnőttnek való kiszolgáltatottság).

A szakirodalmi adatok és az interjúk alapján megállapítható, hogy a gyermekek pásztorkodásának számos, természetvédelmi szempontból releváns mozzanata lehet, amely segíti az adott tájhoz való kötődés kialakulását, a hagyományos ökológiai tudás megszerzését a legeltetéssel járó tevékenységek végzése során (GALLOIS – REYES-GARCÍA, 2018, 155–169.; PAM et al., 2021, 74–83.). Ökológiai szempontból mindemellett elgondolkodtató az is, hogy maguk a gyermekek és az általuk folytatott pásztorkodás milyen hatással volt a tájra, a növényzetre, és mennyiben tért ez el a hivatásos pásztorok gyakorlatától és hatásától (KIS et al., 2016).

A gyermekek többségének manapság egészen más típusú lehetőségei vannak a természettel való kapcsolat kialakítására, annak megismerésére és a helyi, hagyományos ökológiai tudás elsajátítására (NYIRATINÉ NÉMETH, 2005; HEDGES et al., 2020; VARGA, 2020). Ennek hátterében leginkább a megváltozott társadalmi és gazdálkodási viszonyok állnak, például a legelők felhagyása és a közösségi tájhasználat megszűnése (VARGA et al., 2015; TIAN, 2018). Saját környezeti nevelői tapasztalataim alapján a természet, a jószágok és a legeltetés irányába való nyitottság sok gyermekben megvan (VARGA, 2019, 2020).

Napjainkban elsősorban azoknak a gyerekeknek van lehetősége legeltetett jószággal közelebbről megismerkedni, akik állattenyésztéssel foglalkozó családba születtek. Azonban ott sem minden esetben vonják be őket a mezőgazdasági munkákba, még kevésbé van lehetőségük arra, hogy más gyermekekkel közösen és szabadon legeltessenek.⁶² A gyermekek többsége elsősorban szervezett iskolai vagy környezeti nevelési programok keretében ismerheti meg a település határában fekvő legelőket és a térség pásztorhagyományait (VARJU, 2018; HEDGES et al., 2020). A zirci „*Nomád múzeum*”,⁶³ a bogyiszlói „*Kasztó-projekt*”⁶⁴ vagy a somogyi „*Pásztorok nyomában*”⁶⁵ programok célja éppen az volt, hogy a helyi általános iskolások a legeltetéssel és a pásztorkodással a tantermi foglalkozások mellett kint, a helybéli legelőkön is megismerkedhessenek, és saját tapasztalatokat, élményeket szerezzenek a pásztortjátékok megélésén, a jószágok megsimogatásán, és idősebb pásztorokkal folytatott beszélgetéseken keresztül (VARGA, 2020). A résztvevő iskolások és pedagógusok visszajelzései alapján meghatározó és ked-

⁶² Egyes ökofalvakban megfigyelhető, hogy a gyermekek közösen legeltetik a családok jószágait, elsősorban kecskéket és juhokat. (Farkas Judit szóbeli közlése.)

⁶³ Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház, Múzeumpedagógia nívódíjas *Nomád Múzeum* projektje.

⁶⁴ Bogyiszlói Általános Iskola, Ózon Tv Zöld díj Bronz kategóriás *Kasztó-projekt*, 2016–2017-es tanév során, (VARGA, 2020).

⁶⁵ Szennai Skanzen Szabadtéri Múzeum, Zselici Oskola projekt *Pásztorok nyomában* című része, Nagybjajomi Általános Iskola részvételével (VARGA, 2019; VARGA – FARKAS, 2019).

ves élményekkel gazdagodtak amellet, hogy a természet iránti felelősség megerősítésére és természeti ismeretek elsajátítására is sor került, ahhoz hasonlóan, ahogy a *Fecskék és fruskák* könyvsorozatban szereplő gyerekekkel és felnőttekkel is megtörtént.

7. kép Legeltető gyerekek, 1916. Helyszín nem ismert.
Adományozó: Fortepan, Fortepan képszám: 13548

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik megosztották velem gyermekkori emlékeiket a legeltetésről és a legelőkről, vagy más módon hozzájárultak kutatómunkámhoz, kiemelten Boda Zoltánnak, Görbe Józsefnek, Görbe Józsefnének, Kun Dénesné Lídiának, Németh Antalnak, Nyúl Ferencnek, Polgárné Molnár Ilonának, Sánta Józsefnek, Schneider Józsefnek! Köszönettel tartozom a Fortepan adatbázisnak az archív felvételekért!

Ez a tanulmány a „Közös erdő- és legelőhasználat megváltozásának táji és társadalmi folyamatai a 18. és 19. században és jelenkori hatásai a Dél-Dunántúlon” című NKFIH PD 135651 kutatási projekt keretében készült el.

Irodalom

ANDRÁSFALVY Bertalan

2019 *Jövők gyökerei*. Budapest, Magyar Művészeti Akadémia.

BÉKEFI Antal

2005 *Munkaritmus, munkarigmus, munkadal I. Állattartás*. Budapest, Hagyományok Háza.

- BÉRES Mihályné (Márki Piroska)
2006 „*Mintha pásztortűz ég...*” Emlékek az 1950-es évek karcagi juhászatáról. Karcag, Karcag Város Önkormányzata.
- BERZSENYI Dániel
1833 *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul*. <https://mek.oszk.hu/00600/00613/00613.htm> (letöltés ideje: 2021. október 31.)
- DEÁKY Zita
2015 *Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon a 19. századtól a második világháborúig*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- GALLOIS, Sandrine – REYES-GARCÍA, Victoria
2018 Children and Ethnobiology. *Journal of Ethnobiology*, 38, 2, 155–169. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-38.2.155>
- GAZDA Klára
1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest, Kriterion Kiadó.
- HALÁSZ Péter
2007 *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*. Budapest, General Press Kiadó.
- HAVEL Alexandra – MOLNÁR Ábel – UJHÁZY Noémi – MOLNÁR Zsolt – BIRÓ Marianna
2016 Zsiókások és nádasok legeltetése és egyéb használatai a Duna-völgyi szikes tavak területén a helyi emberek visszaemlékezései alapján. *Természetvédelmi Közlemények*, 22, 84–95.
- HEDGES, Kristin – OLE, Kipila Joseph – CARRIEDO-OSTOS, Roberto
2020 “There are No Trees Here”: Understanding Perceived Intergenerational Erosion of Traditional Medicinal Knowledge among Kenyan Purko Maasai in Narok District. *Journal of Ethnobiology*, 40, 4, 535–551. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-40.4.535>
- HORVÁTH István
1980 *Magyarózdai toronyalja*. Budapest, Magyar Helikon.
- KIS József – BARTA Sándor – ELEKES Lajos – ENGI László – FEGYVER Tibor – KECSKE-MÉTI József – LAJKÓ Levente – SZABÓ János
2016 A pásztorok tudásának és világnézetének szerepe a biodiverzitás és az ökoszisztéma-szolgáltatások fenntartásában. *Természetvédelmi Közlemények*, 22, 96–111.
- KISS Lajos
1939 *A szegény ember élete*. Budapest, Athenaeum Kiadás.
1941 *A szegény asszony élete*. Budapest, Athenaeum Kiadás.
- KRESZ Mária
1944 A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban. *Ethnographia*, 55, 143–147.
1949 *A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban*. (Különlenyomat a Néprajzi Tanulmányok 1. számából.) Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézet.

- LUBY Margit
1942 *Fogyó legelőkön*. Budapest, Athenaeum Kiadás.
- MICHL, Werner
2017 *Élménypedagógia*. Szeged.
- MIHÓK Barbara – KISS Gabriella – KOVÁCS Eszter – MARGÓCZI Katalin – FABÓK Veronika – KALÓCZKAI Ágnes
2016 Ki mondja meg, mi a fontos? Részvétel és természetvédelem. *Természetvédelmi Közlemények*, 22, 131–154.
- MOLNÁR Zsolt – BARTHA Sándor – BABAI Dániel
2009 A népi növényzetismeret és az etnogeobotanikai, ökológiai antropológiai megközelítés szerepe napjaink vegetáció- és táj kutatásában. *Botanikai Közlemények*, 96, 1–2, 96–116.
- NAGY Janka Teodóra
1995 A gyermekek természetismeretének alakulása egy Duna menti faluban. In: T. BERCZKI Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50*. 293–303. Szolnok, Damjanich János Múzeum.
- NYIRATINÉ NÉMETH Ibolya
2005 *Módszertani kézikönyv nemcsak környezeti nevelőknek*. Budapest, MKNE.
- PAM, G. – TURSHAK, L. G. – CHASKDA, A. A. – MUNDI, F. – AGBOOLA, B.
2021 Understanding the drivers of children's nature knowledge, attitudes and perceptions and the implications for the future of Nigeria's biodiversity. *Journal of Research in Forestry, Wildlife and Environment*, 13, 2, 74–83.
- RANSOME, Arthur
2010 *Fecskék és fruskák*. Miskolc, Ciceró könyvstúdió.
2014 *Fecskék és fruskák. Száracsaklub*. Miskolc, Ciceró könyvstúdió.
- SELMECZI KOVÁCS Attila
1995 Az özögyerekek. In: T. BERCZKI Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50*. 275–281. Szolnok, Damjanich János Múzeum.
- SZABÓ László
1995 A gyermek és a természeti környezet. In: T. BERCZKI Ibolya: *Gyermekvilág a régi magyar falun. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50*. 283–311. Szolnok, Damjanich János Múzeum.
- SZEVERÉNYI András
2021 Szocializáció és vadászat. A vadásszá nevelődés folyamata. In: DEÁKY Zita – BALI János (szerk.): *Gyermekélet egykor és ma. Az ELTE Néprajzi Intézet hallgatóinak írásai*. 30–43. Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet.
- TAMÁS Károlyné (Kiss-Tóth Vilma)
2009 *Juhászok a Bakonyban*. Veszprém – Szentgál, Horváth Nyomda.
- TIAN, Xiaojie
2018 Generating Pastoral Skills through Work and Play in the Daily Life of Maasai Children in Kenya. *Journal of Ethnobiology*, 38, 2, 170–186. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-38.2.170>

TOMISA Ilona

2019 *Törzsökös pásztorcsaládok élete*. Budapest, Európai Folklór Intézet. /Documentatio Epica II./

VARGA Anna

2019 *Pásztorok nyomában... Személyes találkozás egy környékbeli pásztorral, legeltetéssel foglalkozó gazdálkodóval*. Szenna, Szennai Skanzen Szabadtéri Múzeum.

2020 Fás legelők erdőpedagógiai szemléletű kutatásának és megismerésének integrációja az általános iskolai oktatásban: a bogyiszlói Kasztó-projekt. *Tanulmánykötet Mészáros Károly tiszteletére 2020*, 161–175.

VARGA Anna – FARKAS Gergely

2019 *Pásztorok nyomában, avagy múzeum a legelőn*. Kapospont. Online: https://kapos.hu/hirek/kultura/2019-04-24/pasztorok_nyomaban_avagy_muzeum_a_legelon.html (letöltés ideje: 2021. október 31.)

VARGA Anna – ÓDOR Péter – MOLNÁR Zsolt – BÖLÖNI János

2015 The history and natural regeneration of a secondary oak-beech woodland on a former wood-pasture in Hungary. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 84, 2, 215–225.

VARGA Anna – SAMU Zoltán – MOLNÁR Zsolt

2017 A fás legelők és legelőerdők használata magyarországi pásztorok és gazdálkodók tudása alapján. *Természetvédelmi Közlemények*, 23, 242–258.

VARJÚ Szandra

2018 *A hagyományos ökológiai tudás oktatásba integrálásának megalapozása a Nagymaros környéki fáslegelők példáján keresztül*. Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar, Humánökológia MSc Szakdolgozat.

VERESS PÉTER Ilona

2009 *Mezőcsávási gyermekfolklór*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.

WHITE, Richard

1996 ‘Are You an Environmentalist or Do You Work for a Living?’: Work and Nature. In: WILLIAM, Cronon (szerk.): *Uncommon ground: Rethinking the human place in nature*. 171–185. New York, W.W. Norton & Co.

ANNA VARGA^A

“YOU HAD TO WATCH THE ANIMALS LIKE A HAWK!”
DATA ON CHILDHOOD USE OF PASTURES AND PASTURING

My text written in honor of Balázs Borsos was inspired by the children’s adventure novels *Swallows and Amazons* by the English writer Arthur Ransome. The *Coot Club* part of the series, was first translated into Hungarian by the celebrant himself. By learning about the mysteries of sailing, the child characters in the stories set in England discover nature and learn the rules of existence and play in nature and community. Until the middle of the 20th century, some children in Hungary had a similar introduction into the practice and knowledge of herding. In my writing, I summarize the childhood memories about shepherding. Until the mid-20th century, it was typical in many parts of Hungary to have cattle, and in some places even sheep, pigs, and horses, entrusted to children. In the present study, I do not address the pasturing of geese, ducks, and turkeys. While pasturing, the children usually banded together and looked after the animals together, often joined by elderly people, too. Those who pastured as children agree that pasturing was difficult, requiring attention and responsibility, but the memories of pasturing as a group, the stories they heard from their elders, and the games they played on the pastures became an eternal and beautiful memory.

^A PTE BTK Ethnography – Department of Cultural Anthropology.